

Срђан Радовић

Етнографски Институт САНУ, Београд
srdjan@europe.com

Дневник о цунамију

Инициран питањем како су медији утицали на реакцију наше јавности на ефекте цунамија, рад посматра електронске медије као битан канал комуницирања знања о глобалном окружењу, и уважавајући њихов дискурзивни и културно-сазнајни значај, узима Дневник као парадигматичан медијски текст чијом се анализом покушава лоцирати место света у медијској репрезентацији стварности. Анализа указује на маргинализацију светских збивања на телевизији и интровертиран медијски дискурс који код аудиторијума могу утицати на културна схватања о стварности ван нашег друштва.

Кључне речи: медији, телевизија, Дневник, цунами, свет, репрезентација

Када је на самом крају 2004. године разоран цунами погодио обале јужне и југоисточне Азије, узевши при том данак од преко двеста хиљада људи (приближне процене из прве четвртине 2005. г. износе чак триста пет хиљада жртава; од тога је за сто шездесет пет хиљада службено потврђено да су настрадали, док се сто двадесет осам хиљада особа води као нестало),¹ највећи део света, укључујући целу Европу, био је шокиран, потресен и прилично мобилан да пружи помоћ. Усред празничне сезоне, између католичког Божића 25. децембра (цунами је потопио азијско и афричко приобаље дан након празника) и дочека Нове године (и још неко време после), светска је јавност пре свега, ако не и једино, била окупирана последицама незапамћене природне несреће: извештавањем о мртвима, прикупљањем помоћи, симболичким или конкретним изражавањем солидарности са унесрећеним земљама тог дела света (а у случају западноевропских и северноамеричких држава и евакуацијом својих грађана из региона). У свим европским земљама била је одређена троминутна тишина у спомен жртвама непогоде (а у скандинавским државама и дан жалости 1. јануара), а медији, државне и приватне установе и јавне личности (укључујући два бивша председника САД) анимирале су

¹ Агенцијска вест објављена у дневнику *Danas*, издање за 22. фебруар 2005.

јавност да „отворе своје новчанике“ и донирају новац, робу и услуге за преживеле у катастрофи и санирање стања у погођеним областима. И док су јавни и приватни телевизијски емитери у иностранству, заједно са многобројним интернетским страницама и штампом, подсећали своје грађане на ужас и патње у Азији, у нашој земљи је у жижи интересовања, изгледа, и даље било завијање сарме за предстојеће празнике. Сlike које су првих неколико дана од несреће биле одашиљане грађанима Србије путем медија, углавном су смештале ефекте разорног плимског таласа или у другу половину емисија вести или у запећке страница штампе. Тек је очита преокупираност нашег (европског) окружења дешавањима у Азији довела до „папагај-ефекта“ у домаћим медијима: цунамију и његовим последицама посвећено је нешто видније место у издањима и емисијама, објављени су жиро рачуни и телефонски бројеви путем којих је било могуће донирати средства унесрећеним земљама и сл. Како се и сама јавна перцепција догађаја у удаљеној Азији (ако је уопште могуће говорити о било каквој удаљености осим километарске у ери „глобалног села“) јавила са значајним закашњењем, тако су и формалне ознаке препознавања размера те непогоде биле тек ехо истих у европским земљама: одавање поште троминутном тишином је у Србији „одрађено“ са закашњењем (9. јануара), мимо осталих држава Европе које су заједнички одале почаст жртвама цунамија 5. јануара, помоћ правних и приватних лица азијским земљама упућена је релативно касно итд. Временска дискрепанција нашег препознавања трагедије узроковане цунамијем могла је довести и до баналних последица. Аутор овог текста и његови пријатељи из Београда, који су у поноћ бучно честитали једни другима Нову годину, били су прилично изненађени чињеницом да су на јавном дочеку Нове године на будимпештанском Тргу Октогон окружени са неколико хиљада људи који мирно стоје слушајући глас најављивача програма који им је нешто саопштавао на мађарском језику. Тек смо *post festum* из штампе сазнали да су грађани мађарске престонице минутом ћутања одали пошту жртвама природне катастрофе док смо ми једни другима упућивали најлепше жеље и честитке. У Будимпешти је, што је био случај и са највећим бројем европских метропола, Нова година отпочела минутом подсећања на унесрећене у другом делу света, а како је било на дочеку у главном граду Србије знају они који су му присуствовали. Колико је аутору овог текста познато, жртве цунамија нису завределе тај минут у амбициозно замишљеном и помпезно најављиваном дочеку 2005. године у Београду.²

Иако је била закаснела, реакција наше јавности због трагедије је на крају уследила. Међутим, и тада је она, по оцени многих, била, у најмању

² Занимљив је одговор који су новинари Б92 добили од службеника градске управе на питање зашто прослава Нове године ни на који начин није била повезана са трагедијом у југоисточној Азији. Сајт b92.net/vesti у оквиру прилога *Три минуте ћутања за жртве цунамија* наводи следеће: „Тада смо у градској управи добили одговор да смо нихилисти због таквог питања, али и поређење да нико у свету није палио свеће када је СРЈ била бомбардована 1999. У градској управи нам нису објаснили шта повезује једну природну катастрофу и једну војну интервенцију.“

руку, млака. Бројка од пет хиљада динара уплаћених на жиро рачун Црвеног крста од 30. децембра до 12. јануара (нажалост, нису познати износи донирани путем телефонских бројева за помоћ унесрећенима), чињеница да је троминутно ћутање 9. јануара углавном игнорисано од стране грађанства (медији су се половично одазвали позиву да прекину програм на три минута) и још неки показатељи (прилично симболична помоћ од четрдесет тона хране и лекова, коју су послале наше власти, изостанак значајније акције приватних донатора, осим слања флаширане воде и сл.), многе су понукали да резигнирано прокоментаришу да се наша земља, једноставно, није показала. У емисији Вести на ТВ Б92 9. јануара, заменица градоначелника Београда Радмила Хрустановић је пригодно рекла следеће: „Нажалост, морам да констатујем да смо генерално заказали, и као држава, и као народ, као нација, као грађани, као неки становници ове планете. Мислим да просто нисмо показали неку врсту солидарности, коју свет јесте показао“. Различито интонирану, али у бити исту поруку да је наша јавност могла боље и солидарније да реагује на људску катастрофу изазвану цунамијем, имали смо прилику чути, са нагласком на различите моменте у читавој ствари, од многих, почевши од председника Републике до чланова многих невладиних организација.³

Неке друштвене расправе о овоме (уобичајено) није било, али с времена на време, и у зиму те године, а и касније, појединци су се освртали на уочену апатију наших грађана у вези са овим случајем. Једно од мишљења које се могло чути понајбоље је елаборирао др Драган Попадић, социјални психолог, у разговору за Радио „Слободна Европа“. Цитати из његовог интервјуа на трагу су исказа које су разне јавне личности дале у вези са овим питањем. Тако проф. Попадић наводи да многи грађани размишљају на следећи начин: „То су вести које допиру из далеког света који са нама нема никакве велике везе, којег само видимо на телевизији. То нас не погађа и о томе не вреди размишљати. Верујем да тако већина људи размишља. То је последица наше изолованости од света и заокупљености само нашим проблемима. Престали смо да суделујемо у светским збивањима и да се занимамо за њега, да себе опажамо као део тог света ... Овде су људи у задњих десет година прошли невероватно много тога, један социјални и друштвени тајфун у чијем су оку они били ... Наши људи имају неки ветерански однос

³ У том је смислу прилично директан био *Апел невладиних организација за помоћ жртвама земљотреса у јужној Азији* (потписало шест НВО-а, апел је могуће пронаћи на страницама emins.org/press/saopstenja и bgcentar.org.yu) саопштен путем медија прве недеље јануара, а упућен државним институцијама и медијима, у којем се, између осталог, наводи: „Док је ситуација у јужној Азији готово једина тема на свим иностраним медијима, наша јавност, од политичке до медијске, овом питању поклања недовољну пажњу, а о било каквом организованом приступу за прикупљање помоћи нема ни помена. Позивамо Савет министара СЦГ, Владу Србије и друге државне институције да, у име грађана Србије, искажу своју солидарност са угроженима.“

према катастрофама.⁴ Овим „ветеранским односом“, општим замором који људи у Србији осећају након најмање деценије дубоке кризе и ратова у окружењу, може се објаснити индиферентност према страдањима других, али само делимично. Јавност у нашој земљи је била сведок доста ефикасне акције на коју су се одлучила и приватна лица и установе када је била у питању помоћ угроженим Србима на Косову или становницима Јаше Томића. И те како су грађани осетили потребу да се солидаришу са унесрећенима у овим случајевима. Чињеница да се у поменутим ситуацијама радило о становницима наше земље јесте можда значајан фактор разлике, али вероватно није одлучујући. Цунами је убио стотине хиљада људи за неколико минута, и та је ужасна чињеница узбудила листом све у Европи, а нас цунами једноставно није погодио.

Ако ставимо на страну аргумент о апатији наших грађана насталој услед вишегодишње кризе и друштвене деструкције (који сам по себи не би могао бити довољан за објашњење јер има европских друштава која су прошла кроз исту, ако не и гору ситуацију на прелазу у нови миленијум, а јасно су реаговала због хуманитарне катастрофе у Азији), с обзиром на то да смо имали рецентне примере искреног саосећања са жртвама непогода/репресија, чиме онда још објаснити наше „искакање“ из европског хора солидарности са жртвама цунамија? Неки други узрочници били су апострофирани још у току саме хуманитарне кризе. Тако већ поменути проглас шест невладиних организација (видети фусноту 3) између осталог наглашава: „Сматрамо, исто тако, да би медији у нашој земљи морали да на адекватан начин обавештавају нашу јавност о ситуацији у јужној Азији и да апелују на нашу државу и друштво да притекне у помоћ“. На одговорност медија за млако реаговање јавности и институција указивано је и са других места.⁵ Да су домаћи медији (електронски и штампани) у доба кризе повезане са цунамијем више истицали размере те катастрофе и водили активну кампању за помоћ региону (што је радила већина медија у Европи), да ли би и наша јавност реаговала на начин на који су то учинила друга друштва? У којој мери можемо означити медије као један од чинилаца који је у овом случају, а можда и у другим, значајно утицао на друштвено препознавање неке чињенице или ситуације, а самим тим и на реакцију људи на тај феномен?

⁴ Транскрипт интервјуа (емисија *Press club*) објављен је на мрежној страници danas.org/article/2005/10/04. Оштрију оцену расположења грађана дао је Марко Миловановић из Београдског центра за људска права: „Основни проблем овде је што грађани не осећају потребу да помогну људима у невољи. Значи, проблем је што ту потребу не осећају људи, просечни грађани, не осећају потребу да ураде нешто за тих 150 000 погинулих и за чланове њихових породица, већ једу прасетину за Божић.“ (извод са url: b92.net/info/vesti, архива вести за 5. јануар 2005).

⁵ Тако, на пример, Независно друштво новинара Војводине у свом реаговању саопштава и следеће: „Реч је, дакле, о још једном доказу да у медијима у Србији, а они су ти који имају утицај на јавно мњење, влада невероватна количина равнодушности и аутизма за све што се не дешава у оквиру граница ове скучене државице“ (читав текст је могуће наћи на www.ndnv.org).

Већ је опште место у друштвеним наукама да у савременим социокултурним системима медији врше одлучујући утицај на јавно мњење, а све се више препознаје и њихов утицај на људску свакодневицу, структуру и фонд знања и значења чланова друштва. Утицај који медији имају на начин мишљења, представе и искуства припадника одређене културе све више се препознаје и у домаћој социокултурној антропологији.⁶ У том је смислу незаобилазно познавање садржаја и функционисања медијских порука када се бави многим аспектима мишљења и понашања припадника савремених друштава. Ово се посебно односи на однос људи према њиховом ширем, глобалном окружењу. Ера масовних комуникација довела је некад физички удаљене и културно различите светове међу чланове друштава која су макар започела процес модернизације. Некада непознати „други“, о којима се најчешће знало из предања, прича или преко знања усвојених путем школског система (ако изузмемо непосредне сусрете услед географске покретљивости, која је сада неупоредиво интензивнија него икада у светској историји, или пак ратних, колонијалних и трговачких кретања која су бројчано обухватала мали број људи), сада су постали, макар индиректно, сликом и речју путем средстава масовне комуникације, део свакодневице. У науци већ елаборирани феномен „глобалног села“ и процес глобализације (са свим својим аспектима), понајвише су условљени рапидним развојем средстава масовне комуникације и њиховим продирањем у све шире слојеве светског становништва. Медији, посебно електронски (који глобално имају убедљиво највише конзумента), централни су покретач и тзв. транслокалног процеса учења, који карактерише модерна друштва, а који подразумева интензивно циркулисање информација, знања и културних елемената преко граница одређене културе.⁷ Ово можда посебно важи за Србију последњих година. Услед смањене географске мобилности становништва због друштвених и историјских турбуленција деведесетих година прошлог века, медији, посебно електронски (који су из финансијских разлога постали доминантан извор информисања, разоноде и усвајања појединих културних знања и значења), били су, а то важи и за садашњи тренутак, доминантан вид сазнавања и перцепције света ван наших граница за највећи број друштвених слојева у земљи. Како је медијска сфера деведесетих година била конструисана да изолује чланове нашег друштва од поменутог транслокалног процеса учења и створи самодовољан систем културних представа, као и представа о глобалном окружењу путем средстава масовних комуникација, добро је анализирано на неколико места.⁸ Са променама насталим 2000. г. изолационистички дискурс већине српских медија званично је промењен, а грађани наше земље и даље су се ослањали на њих када је у питању перцепција и локалних и глобалних прилика. Наравно,

⁶ Љиљана Гавриловић, *Прелудијум за антропологију медија*, Етнологија и антропологија: стање и перспективе, Зборник радова ЕИ САНУ 21, Београд 2004

⁷ Chris Barker, *Cultural Studies: Theory and Practice*, London- Thousand Oaks – New Delhi 2000, 113.

⁸ Одличан преглед ове конструкције дат је у: Erik Gordi, *Kultura vlasti u Srbiji*, Samizdat B92, Beograd 2001, у поглављу *Razaranje informativnih alternativa*, 73-115.

природа информација, знања и слика које одашиљу медији (и електронски) није аутоматски рефлективна, није потпуни одраз стварности. То такође важи и за вести које се пласирају путем медија: већина истраживача се слаже да не можемо говорити о потпуно неконтаминираним „прозору у свет“. Пре је реч о селектираној и конструисаној репрезентацији стварности и света, а критеријуми те селекције говоре нам о идеолошком погледу на свет који се конструише, а потом и десеминира путем медија и вести – пре него о одразу стварности, може се говорити о „састављању стварности“.⁹ У светлу поменутих мишљења, може ли се запитати да ли су медији у западним земљама крајем 2004. и почетком 2005. године „саставили стварност“ на тај начин да се јавност масовно саосећа са трагедијом у Азији, а наши тако да произведу прилично другачији ефект код аудиторијума?

Накнадно посматрајући, и лаици би можда потврдно одговорили на горње питање. Ефекти цунамија заиста јесу заузели и мање простора и мање проминентно место у склопу представљене стварности на вестима у нашим медијима (ако упоређујемо са ситуацијом у већини европских земаља). Компликованије је пак питање зашто је то тако било и да ли се у случају преношења и конструкције стварности цунамија путем наших медија радило о изузетку, или је „прозор у свет“ већине наших грађана тако идеолошки састављен да је онакво контекстуализовање поменуте ситуације било неизбежно? Пошто већина становника наше земље гро својих знања и искустава о свету ван наших граница ствара на основу представа и порука са медија, а то је још релевантније за текућа и свакодневна збивања из страних земаља, која се представљају путем вести на телевизији и у штампи, деконструкција „прозора у свет“, и то пре свега електронског, који је најраширенији, може допринети откривању знања и значења која чланови друштва примају о представљеном свету.

Телевизија и телевизијска култура су са својим брзим продирањем у свакодневицу модерних друштава постали и предмет изучавања друштвених наука, најпре социологије и психологије, а касније и културалних студија (самим заснивањем дисциплине), те социокултурне антропологије (постепеном променом парадигме). Међу многобројним елементима стално динамичне телевизијске културе, телевизијске вести (news broadcasting) од самог почетка су постале интересантне научницима као друштвено утицајан феномен. Пропагандистички аспект телевизијског информисања је, наравно, био први циљ анализе медија у друштвеним наукама, али се постепеним уочавањем и културно-дидактичког карактера телевизијских (посебно информативних) текстова и овај сегмент телевизијске културе нашао у жижи интересовања делова научне заједнице. Једна од уочених карактеристика телевизије као сложеног културног феномена јесте и њен бардски карактер. Један од најпознатијих истраживача популарне и медијске културе Џон Фиск (John Fiske) телевизију види и као барда савремене културе: она има функцију медијатора језика, и структура порука које се шаљу члановима друштва

⁹ Phillipe Schlesinger, *Putting Reality Together*, Constable, London 1978.

одговара потребама културе којој су намењене. По њему, телевизија, попут барда, десеминира и потврђује митове.¹⁰ Културно-сазнајни аспект телевизије апострофирају и други истраживачи. Роџер Силверстон (Roger Silverstone) телевизију као „медиј који прича приче“ (story-telling medium) упоређује са митом: и један и други феномен уједињују, дефинишу и оснажују заједницу која их генерише и конзумира. Телевизија обједињује и нивелише, те одређује и подупире основне категорије друштва и попут мита чини могућим одржавање друштвене моћи.¹¹ Оваква одређења могу се приписати и телевизијским вестима. И сама форма вести (наратива која приказује и објашњава свет и стварност) делимично указује на њен дидактички карактер: не ради се само о формалним информацијама из „земље и света“, већ се шаље и културно конструисана слика о стварности. Осим комуницирања културних порука о нама, телевизијске вести конструишу и позиционирају и слику о „другима“. Какво је место тих других у приказу стварности који се нуди грађанима Србије путем телевизије?

Парадигма телевизијских вести у земљама бивше Југославије свакако је емисија *Дневник*. Централна информативна емисија од самих почетака телевизије у нашој земљи имала је своје пандане и у другим социјалистичким друштвима (Aktuelle Kamera у ДДР-у, Времја у СССР-у и сл.). Једина информативна емисија дуже форме која се приказује у ударном термину на монополистичком државном емитеру препознавана је као промотер званичне политике и званичних вредности. *Дневник* је у јавности гледан и „конзумиран“, најчешће свесно, као одраз ставова владајућих елита о збивањима у земљи и свету. Распад старог система довео је и до јавне деконструкције *Дневника*. Његова државна пропагандна функција је и јавно огољена почетком деведесетих година, тако да *Дневник* симболички прати многе преломне тренутке нашег друштва: догађаји од 9. марта 1991. године формално су и започели незадовољством због пропагандног монопола власти у *Дневнику*, један од лајтмотива грађанских протеста 1996. и 1997. године било је ударање о „шерпе и лонце“ од 19:30 до 20:00 часова, а поруку да је смена власти 5. октобра 2000. године успешно окончана грађанима Србије послао је црни екран у време *Дневника*. Покушај освајања тзв. ТВ Бастиље 1991. г., заглашвање буком вести са *Дневника* 1996. и 1997. године, те преузимање РТС-а од стране опозиције 5. октобра увече, били су више од симболичког чина. *Дневник* у 19:30 на државној телевизији препознат је као канал комуникације порука које јавност прихвата као званичне, службене, нормиране – зато је тај простор требало освојити, али и задржати – форма, термин и назив емисије нису мењани након друштвених промена ни у Србији

¹⁰ John Fiske, John Hartley, *Reading Television*, Routledge, London – New York 1996, 88; Наравно, када Фиск спомиње митове они се подразумевају у Бартовском смислу, а не у смислу митова као културног елемента са формалном текстуром.

¹¹ Roger Silverstone, *Television Myth and Culture*, Media, Myths and Narratives, Newbury Park – Sage Publications, London – New Delhi 24, 37.

ни у другим републикама СФРЈ.¹² Контекст који са собом носи *Дневник* препознале су елите (и старе, које су га покушале одржати као свој информативни забран, и нове, демократске, које су га на крају преузеле), део јавности (тзв. „ударачи шерпи“ и демонстранти током деведесетих година), а у најновије време и комерцијални емитери (конкурентски дневник на ТВ Пинку).¹³ *Дневник* је постао и референтна форма за друге емисије вести у етру бивше Југославије због чињенице да је аудиторјум навикао на њега, па је и већина других информативних програма структурирана на приближан начин. Структура *Дневника* коју би оквирно могли представити низом: вести из земље – вести из света – друштво – култура – спорт – време, није мењана код већине јавних емитера бивше државе, а у доброј мери је прате и емисије вести других телевизија.¹⁴ Тако *Дневник* са својим многобројним гледалиштем функционише тројако: на манифестној и јавно прокламованој равни као непристрасна централна информативна емисија будућег јавног сервиса Републике Србије; незванично као тихи емитер порука и вредности политичке и привредне елите земље; и на конотативном нивоу као социјална конструкција света и стварности условљена друштвеним и културним системом у којем шаље поруке. *Дневник* је из горе поменутих разлога (друштвени утицај, иницијално формативни карактер у односу на касније настале емисије вести, као и друштвена парадигматичност), те велике гледаности¹⁵ погодан за праћење са културалне и антрополошке тачке

¹² Осим у Словенији где је дневник померен пола сата раније. Предлози из 1990. г. да се *Дневник* ХРТ-а смести у исти термин на крају су одбачени. Занмљиво је анализирати однос постсоцијалистичких елита према средишњим информативним емисијама наслеђеним из доба комунизма, а које су најчешће гласно критиковане као пропагандни билтени. У Пољској је дошло до симболичког раскида са старим системом у сфери информисања, па је *Dziennik* преименован у *Wiadomosci*, док се у Русији централна емисија *Време* и даље емитује у 21:00 сат – нису све нове (старе) елите желеле да се одрекну симболике коју са собом носи неформални „службени гласник“ државе.

¹³ Копирање термина, назива и форме није случајно, што је и јавно обзнањено. Комерцијални емитер евоцира и персонално и маркетиншки „предратни“ *Дневник* ТВ Београд, мудро уочавајући акомодизираниост српског аудиторјума на ову информативну форму. Интригантна је и само именовање емисије: насупротив *Дневнику* (националне телевизије) нуди се *Национални дневник*. Некомплетност понуде (дневник, али на приватној телевизији) надомешта се епитетом национални са циљем добијања на ауторитету који „оригинални“ дневник аутоматски има јер се емитује на „националној“ телевизији.

¹⁴ Структура емисија сличног трајања у САД и Великој Британији је донекле различита: политика – привреда – вести из света – друштво – занимљиви прилози – спорт (у: John Fiske, *Television Culture*, Routledge, London – New York 1987, 286).

¹⁵ Гледаност *Дневника* РТС је по свим истраживањима јавног мишљења редовно највећа међу емисијама вести на телевизијама са националном покривеношћу у Србији последњих пет година. Скором појавом конкурентског *Националног дневника* можда ће променити такво стање ствари (AGB Nielsen Media Research Београд је у истраживању гледаности последње недеље септембра 2005. г. утврдио је изједначену гледаност два дневника. Пошто је то прва седмица емитовања Националног дневника можда је у питању почетно интересовање публике за нову емисију).

гlediшта. У наставку ће се покушати лоцирати место које свет изван граница нашег друштва заузима у медијском тексту телевизијског *Дневника*.

Пошто се овде углавном оперише у оквиру конструкционистичке парадигме, *Дневник* се посматра као сложени културни текст који услед своје сублимиране и релативно затворене форме представља ограничени хиперреалистични текст: на манифестној равни, тридесетоминутни *Дневник* покушава да прикаже преглед важних догађања дана, док на текстуалној представља културно и идеолошки селектиран и структуриран текст који представља културну конструкцију одређеног временског и просторног одсечка стварности. Услед неминовне интертекстуалности, коју са собом носи бриколаж различитих текстова и представа од којих је сачињена нарација емисије вести, те због неминовног варирања садржаја вести у различитим данима, установљавање фиксне форме телевизијских вести круцијална је стратегија ограничавања тзв. текстуалног ексцеса, тј. карактеристике појединих телевизијских текстова да носе превише значења која измичу структурирању.¹⁶ Управо због информационог и значењског изобиља текстова телевизијских вести, сама конструкциона структурираност форме телевизијских вести (у нашем случају *Дневника*) и симболичко уређење различитих представа у њеном оквиру (које је мање више константно) може открити доминантни дискурс *Дневника* као феномена који шаље одређене поруке аудиторијуму. До одређене комуникативне доследности форме долази се путем два процеса: најпре долази селекција (у овом случају вести), која је културно и идеолошки условљена (а у пропагандним информативним формама и отворено интересно-политички), тако да поруке и знања која се појме као страна социокултурног систему у којем вести комуницирају значења бивају заобиђена; након тога следи категоризација селектираних текстова у оквиру комуникационе форме (*Дневник*), где категорије саме по себи и нису толико чврсте колико су индикативне у смислу откривања како процес категоризације вести у оквиру емисије ствара смисао и хијерархијски структурира поруке које се одашиљу.¹⁷ Даље ће се у тексту покушати препознати процес селекције, категоризације и следственог конструисања комуникационе форме *Дневника* у току посматране недеље, са нагласком на вести које се не тичу референтног социокултурног система у којем *Дневник* шаље поруке (Србија), и на питање на који су начин светска збивања хијерархијски постављена у структуру емисије и колики је самим тим њихов значењски капацитет код гледалаца. И док за категоризацију и хијерархијско позиционирање вести у оквиру *Дневника* довољан извор представља сам феномен који се посматра, за селекцију (с обзиром на то да гледалац не зна шта је заобиђено у конкретној емисији, те због варијабилних, не само идеолошких, критеријума селекције вести глобално) потребно је увести структурно сличан феномен ради приближне компарације. То ће у овом

¹⁶ Видети у: Norman Denzin, *Interpretive Ethnography*, Sage Publications, Thousand Oaks – London 236, и J. Fiske, *Television Culture*, 294.

¹⁷ J. Fiske, *n. d.*, 283-285.

случају пригодно бити *Дневник* ХРТ-а у истом временском раздобљу, пре свега због чињенице да комуницира у другом социокултурном систему који истовремено није превише различит од нашег (транзиционо постсоцијалистичко друштво са рецентним ратним искуством и искуством друштвене кризе), те стога што генерички форма ове емисије проистиче из истог извора као и *Дневник* РТС-а.¹⁸

Дневник РТС-а је у периоду 9. 10. до 15. 10. 2005. г. приказао медијски компоновану слику стварности тих седам дана. Ова је седмица вести пријемчива за посматрање јер је 8. октобра Пакистан и делове Индије погодио разоран земљотрес, чији су девастирајући ефекти били глобално препознати већ следећег дана, 9. октобра. Сличност са ситуацијом са цунамијем је сасвим пригодна у смислу уочавања смештања представа о сличној непогоди са великим људским данком у конструисани систем представа који чини емисија вести. Како је сврха седам дана које је аутор провео крај телевизије била да види где се *свет* налази у слици стварности презентованој у *Дневнику*, најпре треба одредити које вести можемо означити као светске, иностране. Две врсте информација се издвајају: оне које се тичу наших односа са иностранством и оне које не дотичу домаћу стварност непосредно. Само ову другу врсту вести можемо означити као поруке о другима, а не о нама, јер вести о односима између наше земље и других земаља, доласцима страних државника у посете Србији и сл, превасходно комуницирају поруке о нама самима, а други се контекстуализују у односу на нашу реалност.¹⁹ Такође треба направити разлику између форми информација које се презентују гледалишту *Дневника*. Вести из света присутне су на *Дневнику* РТС-а кроз четири форме: прилог/репортажа (или јављање дописника), кратка агенцијска вест, тзв. блок вести из света (комбинација више агенцијских вести пропраћених снимцима) и прилог *Европска посла*. Треба приметити да у структури *Дневника* (и емисија вести уопште) потпуно доминира форма прилога или репортаже, просечне дужине око две и по минуте, која је најчешће заокружена наратива са унутрашњом логиком. Такозвани блок вести из света није чест облик у емисијама вести трајања 20 до 40 минута ван наше земље, али је типичан за дневнике произашле из некадашње ЈРТ (најчешће траје до две минуте). *Европска посла*, прилог који иде скоро сваке вечери на *Дневнику*, специфичан је по томе што углавном не додирује актуелна збивања претходног дана

¹⁸ Структура *Дневника* ХРТ-а је унеколико другачија од оне на РТС-у јер су спорт и временска прогноза издвојени из централног сегмента емисије. Међутим, конотација дневника државне телевизије, и његово препознавање као незваничног канала комуникације порука власти, даје *Дневнику* ХРТ-а исти ауторитет и тежину који је горе у тексту напоменут на примеру *Дневника* РТС-а. Амбиције некадашње хрватске власти и консеквентно читање њених порука од стране чланова друштва, које су почетком деведесетих од ХРТ-а хтеле да направе „катедралу духа“, добијају исти државно-патронизирајући ехо у нашој режији када актуелни генерални директор РТС-а каже: „... (ми) стандардизујемо српско јавно мњење у смеру који ће грађанима, нацији и држави највише да користи“ (из Љ. Гавриловић, *Прелудијум за антропологију медија*, 144).

¹⁹ Вести о односима наше земље са иностранством биле су изнимно бројне у посматраној седмици због започињања преговора СЦГ о придруживању и стабилизацији са ЕУ.

(понекад ни недеље), што је најчешће правило емисија вести, већ представља нарацију ниске динамике о различитим феноменима европских друштава. Кратка агенцијска вест (углавном пропраћена сликом) у свим емисијама вести граничник је између различитих сегмената програма. Вести из света заступљене су са највише објекта телевизијских текстова у оквиру *Дневника*, али ова шареноликост форме не одговара њиховој квантитативној присутности. Први корак у аналитичком праћењу телевизијских вести јесте анализа садржаја, која као методолошко средство и сама може дати одређене закључке, а то свакако важи и за културалну анализу.²⁰ Од укупно 225 минута, колико је трајало седам емисија *Дневника* (заједно са рекламама, најавом главних вести, спортом и временом, на које просечно по емисији оде око седам и по минута), вести из иностранства чиниле су укупно 21 минут (највше 9. и 14. октобра, по 4 минута) у оквиру четрнаест различитих информативних форми у *Дневнику*. Ако одузмемо од укупног времена седам *Дневника* просечно седам и по минута (рекламе, спорт, време, најаве вести) па помножимо са седам дана, испада да су глобална дешавања заступљена са око 12% у укупном склопу вести (постотак је и мањи ако се укључе и неинформативни делови емисије). Релативно мала заступљеност вести из света квалитативно је додатно умањена чињеницом да од четрнаест сегмената посвећених иностранству, шест чине прилози из циклуса *Европска посла* који су полудокументаристичког карактера, и који представљају предак у наративном тексту *Дневника* (а најчешће су и увод у прилоге нижег интензитета у другом делу емисије). Остало су чинили прилози (пет) и блокови вести из света (три).²¹ Света у *Дневнику* очито нема превише, а шта се од тог света могло видети одредио је већ помињани процес селекције. Селекција и избор вести из света иницијално је условљена међународном разменом, која је временом довела до „значајне, али не потпуне конвергенције приказиваних вести из света“.²² Ова се оцена потврђује ако би упоредили и дневнике РТС-а и ХРТ-а: главне вести из света су готово истоветне у истој недељи.²³ Контекстуализација и медијска текстура ових вести је пак значајно различита, о чему ће бити касније речи, а разлика која се још може уочити је степен присутности суседних земаља у емисијама вести. Ако изузмемо рапидне осврте у тзв. блоку вести из света у оба дневника и сегменте о

²⁰ J. Fiske, J. Hartley, *Reading Television*, 21.

²¹ Истовремено, те недеље је на *Дневнику* ХРТ-а од укупно 159 минута вести (емисија је краћа од *Дневника* РТС-а јер нема реклама, а спорт и време се емитују као посебне краће форме по завршетку емисије) на вести из света отпало 36 минута (око 22%) у оквиру 19 сегмената (14 прилога/репортажа, 3 кратке вести и 2 блока вести из света).

²² Једно упоредно истраживање емitera вести из различитих земаља је показало да је у току двонедељног периода већи део ударних вести из иностранства био исти, тако да је избор међународних вести униформнији у односу на унутарнационално упоређивање домаћих вести (Christopher John Barker, *Global television: An Introduction*, Oxford-Malden: Blackwell Publishing 1997, 99).

²³ У питању су следеће теме: земљотрес у Пакистану, појава птичјег грипа у Европи, побуна у Кабардино-Балкарији, референдум о ирачком уставу и кандидатура А. Меркел за место немачке канцеларке.

билатералним односима са суседима, *Дневник* ХРТ-а чешће се осврће на суседе (пре свега на БиХ, а да то није у контексту положаја Хрвата у тој земљи), него *Дневник* РТС-а.²⁴

Категоризација и хијерархизација вести у оквиру затворене форме *Дневника*, односно на културалној равни вредносно структурирање значења у оквирима сложеног телевизијског текста, још су индикативније од саме квантитативне присутности (анализа садржаја) или неприсутности (селекција) одређених знања и порука, у овом случају о свету мимо нашег друштва. Формално, *Дневник* се може сегментирати хронолошки и тематски. Хронолошко обликовање је важније, узимајући у обзир општу правилност да све емисије вести временски позиционирају информације према њиховој важности: претпостављени значај и релевантност одређују место одређене вести у хронолошком низу емисије.²⁵ Тематска категоризација (већ помињани оквирни низ *Дневника*: вести из земље – вести из света – друштво – култура – спорт – време) условљена је потребом да се логички обликује нарација телевизијске форме, али она није увек фиксна, и најчешће је подређена процесу хијерархизације вести према претпостављеној важности. Манифестно медијско обликовање структуре *Дневника* прати и његова социјална конструкција: значењски капацитет одређених вести управо је сразмеран позицији у хронолошком наративном низу емисије – он опада са протоком времена. Слично важи и за тематско сегментирање делова *Дневника*, груписање појединих вести шаље поруку о њиховој међузависности, али и о разлици у односу на неку другу груписану категорију, тако да полусатно трајање *Дневника* истовремено емитује и идеолошки сегментирани приказ стварности. Временски раније приказане категорије и овде поседују јачи комуникациони капацитет.²⁶ Искакање пак појединих вести из својих тематских категорија (нпр. истицање неког светског догађаја пре групе вести из света), и то на почетке наративног тока *Дневника*, шаље јасну поруку о значају ширем од оног који би му иначе припао као делу медијски сегментиране стварности у телевизијском тексту. Ако овоме придодемо и чињеницу да *Дневник* чине различити телевизијски текстови који имају варијабилне значењске капацитете (прилог или репортажа као кохерентан наративни медијски текст шаље мого јачу поруку од кратке агенцијске вести), може се скицирати комуникативни модел *Дневника* као сложеног медијског текста: мапа значења која је културно конструисана преко приближно разграничених сегмената стварности (земља, свет, друштво, култура итд.)

²⁴ Суседи су били у фокусу два пута: као тема прилога *Европска посла* разматрано је питање имена Републике Македоније, а 15.10. у прве две минуте *Дневника* говорило се о званичној потврди постојања птичјег грипа у Румунији.

²⁵ Stan Le Roy Wilson, *Mass Media/Mass Culture*, McGraw-Hill, New York 1993, 257-258

²⁶ Груписање тзв. домаћих (пре свега политичких) вести на почетак емисија вести није специфичност *Дневника* већ глобална појава, што је условљено чињеницом да вести шаљу поруке одређеном националном аудиторијуму (ово не важи у целости за нове глобалне информативне мреже попут CNN-а)

емитује поруке чија се важност и проминентност очитује у њиховом редоследу (ударне и остале вести) и форми (прилози и кратке вести).

Светска збивања на културној мапи значења Дневника чине мали део. У оквиру емисије током седам дана она су најчешће била представљена кроз два елемента (прилога или блока вести) дневно: када су били тематски спојени у сегмент емисије (9, 10. и 14. октобра) смештани су у саму средину Дневника (16. и 13. минут емисије), после домаћих политичких вести а пре тзв. друштвене хронике, а када су били раздвојени, прилог *Европска посла* је вршио функцију граничника између ударних вести у првој половини емисије и остатка вести (11, 12. и 17. минут емисије). У току нарације *Дневника* сегмент иностраних вести (када га има) не заузима проминентну позицију у склопу осталих текстова Дневника због свог ограниченог трајања, али и форме: већ је споменуто да се дешавања у свету сликају кроз медијске текстове слабог значењског капацитета (блок вести из света и Европска посла). Прилози који су се бавили иностранством (пет), када нису заједно са комбинованим агенцијским вестима чинили целину у средини *Дневника*, били су емитовани у различитим деловима Дневника (референдум у Ираку тек у 20. минути, али и птичји грип у Румунији као прва вест). Једина вест из иностранства која је у посматраној недељи доспела међу ударне вести била је званична потрда постојања птичјег грипа у Румунији. Уобичајена структура емисија вести које започињу са унутарполитичким дешавањима заобилази се код вести које се сматрају посебно важним, а то се у посматраној недељи на *Дневнику* десило још један пут, и то у среду 12. октобра када је одигравање фудбалске утакмице СЦГ-БиХ најављено чак и пре прегледа вести дана којима свакодневно почиње *Дневник*. Осталих дана емисија је започињала уобичајеним политичким темама (придруживање земље Европској Унији и инциденти у војсци). Како је једна фудбалска утакмица постала ударна вест на *Дневнику* РТС-а мање-више је јасно сваком ко познаје контекст у којем се спорт у нашој земљи доживљава последњих година,²⁷ а питање је зашто је птичји грип у Румунији од свих међународних догађаја те недеље заслужио највећу пажњу, и то посебно имајући у виду разоран земљотрес у Пакистану који је те недеље био ударна тема светских медија. Када су дан након потреса (9. октобра, први дан узорка *Дневника*) постале јасне размере деструкције, а број жртава се већ мерио десетинама хиљада, већина светских медија је, донекле слично ранијим реакцијама на цунами и ураган Катрина, на прво место ставила извештавање о последицама земљотреса, привремено смештајући домаћа дешавања у други план. У *Дневнику* је пак, мимо ситуације у иностраним медијима, земљотрес у Азији пропраћен са тек два прилога (9. октобра, у 15. минуту емисије, трајао два минута, и 10. октобра у 15. минуту, трајао један и по минут) и кратким информацијама у склопу комбинованих

²⁷ Да је фудбал „више од игре“, а у нашој земљи више и од тога (поготово када игра национална репрезентација), могло се јасно видети на улицама Београда пред утакмицу са БиХ и прочитати са транспарената на трибинама Маракане.

вести из света следећих дана.²⁸ Поновно солирање у глобалном медијском хору више није изузетак него указује на неке феномене.

У току седам дана свет је у представљеној слици стварности на *Дневнику* само једном био у фокусу (Румунија), а глобално давање значаја другом догађају (Пакистан) није се одразило у *Дневнику*. Релативно мала присутност међународних дешавања у укупном скупу информација које се презентују у *Дневнику*, и њихова слаба истакнутост и пропулзивност међу водеће поруке *Дневника* као медијског текста, доводе до тога да њихов значењски капацитет бива знатно умањен структуром текста емисије која их смешта на културно-сазнајне рубове. Дискурс *Дневника* у седмодневном периоду је свет и знања о њему смештао на маргине слике стварности коју је конструисао. Порука коју као целина *Дневник* гледаоцима шаље можда се не би могла окарактерисати као изолационистичка, али је у доброј мери интровертирана ако се анализира у односу на глобално окружење друштва у којем пласиране вести емитују поруке. Ако је *Дневник* парадигматичан и за остале електронске „прозоре у свет“ у нашој земљи, медијска слика у Србији је онда у доброј мери друштвено ауторефлексивна. Наравно, разлике у електронским медијима по питању представљања стварности ван наших граница постоје, али се и површном анализом садржаја и других медијских текстова може рећи да дешавања у свету не заузимају истакнуто место у добром делу наших медија (што донекле потврђује и праћење стања након цунамија у медијима). Ако је дискурс медијске репрезентације стварности заиста самодовољан и интровертан у односу на светско окружење, зашто је то тако? Идеолошка основа конструкције система репрезентација је неупитна, и ово је стајалиште постало аксиом проучавања културних система у више парадигми проучавања, позитивистичких и релативистичких, а препознавање односа моћи који су инскрибовани у систем представа истичу аутори различитих провинијенција, од Грамшија до Фукоа. У том смислу и медијска репрезентација реланости која у ери глобализације еманира макар привид самодовољности није случајна. Иако циљ овог рада није било проналажење узрока, већ само указивање на постојање анахроне културне репрезентације стварности у појединим медијима која се тиче света који окружује наше друштво, треба се подсетити да је у питању континуитет са системом представа и порука које су деведесетих година прошлог века обликовале свакодневицу и идентитет чланова нашег друштва. Озбиљнија анализа од ове могла би указати на то да ли се ради о аутоматизму који у периоду друштвене и културне транзиције преживљава услед недостатка новог кохерентног културног модела, или о опстанку система представа који и даље има јако културно и идеолошко упориште. Ако је културна порука коју целокупност медијских текстова комуницира и даље на трагу медијске репрезентације света из прошлог века, онда мање или више оспоравана реакција домаће

²⁸ Упоређивања ради, *Дневник* ХРТ је у истом периоду емитовао 4 прилога укупне дужине 10 мин. (који су приказани као прва вест 9.10, друга вест 10.10, 11.10. у 10. мин. емисије, те у 15. мин. 12.10.), позив Црвеног крста и Каритаса на новчане уплате (трећа вест 10.10.), и кратке осврте на ситуацију у оквиру блока вести из света до краја недеље.

јавности на последице цунамија тек кореспондира са свеукупношћу представа које се (дис)континуирано шаљу јавности.

Srđan Radović

Tsunami Diaries

Key words: media, television, Dnevnik, tsunami, world, representation

Inspired by recent discussion on how Serbian media influenced allegedly indifferent reaction of the public to the aftermath of tsunami, this paper examines the role of electronic media in Serbia, television in particular, in regard to their function as a central communication channel for acquiring knowledge about world surroundings. With a premise of having cultural and discursive power, *Dnevnik*, the central news program of the Serbian public broadcaster, is taken as a paradigmatic media text for analysis in order to examine ways in which global affairs and phenomena are portrayed and structured in television representation of reality. It is suggested that it is fair to conclude that world affairs are marginalized within the representational frame of news broadcasts, and that the media discourse could be depicted as dominantly introverted when it comes to global flow of information and cultural meanings, which is significant regarding cultural perception of world realities among Serbian audiences.